

Прикази Reviews Comptes rendus

Ka novom humanizmu

Dan, Mariana. 2019. *Elijade – Obrasci mita i stvarnosti danas*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 339 strana.

Pomalo već zvuči kao fraza u izdavaštvu kada se kaže da je neko novo objavljeno delo „knjiga na koju smo dugo čekali“. U slučaju studije Mariane Dan o Mirči Elijadeu (Mircea Eliade), ne postoji verovatno adekvatnija formulacija kojom bismo mogli osvetliti činjenicu da ovako obuhvatno, sadržajno, uravnoteženo, problemski odlično postavljeno i kompetentno napisano delo o znamenitom rumunskom religiologu do sada nismo imali na srpskom jeziku. Jasno je stoga, već iz naslova knjige, da je ovde reč o jednom interdisciplinarnom poduhvatu, monografiji koja tematski i žanrovski obuhvata studije mita, ali i književnoteorijsku i kulturološku raspravu, kao i neophodne analize iz perspektive savremene sociokulturne antropologije i istorije religija. U devet zasebnih, odlično povezanih poglavlja, hermeneutički raskošno i pouzdano, Mariana Dan razmatra delo jednog od „najistaknutijih naučnika XX veka koji su se bavili proučavanjem mita“. Posebno je tu, mislim, značajno da se istakne kako ovu, nadasve specijalističku, studiju nije pisao ni religiolog, ni antropološkinja, već profesorka rumunskog jezika, književnosti i kulture na Filološkom fakultetu u Beogradu.

Religionswissenschaft je nemačka složenica za ono što se u krugovima an-

gloameričkih religiologa još uvek naziva istorijom religija ili komparativnom religijom (ologijom), odnosno fenomenologijom religije. Nemački učenjak s Oksforda Maks Miler (Max Müller) skovao je termin *history of religions* još 1867, smatrajući da je ta nova znanost čedo prosvetiteljstva i njene „prirodne religije“, *religio naturalis*. Reč je tu, pre svega, o jednoj interdisciplinarnoj, ali i autonomnoj nauci, kojoj je, u metodološkom smislu, pored Elijadea, pripadao veliki broj poznatih svetskih religiologa, poput Rudolfa Otoa (Rudolf Otto), Joakima Vaha (Joachim Wach), Gerarda van der Leva (Gerard van der Leeuw), Geršoma Šolema (Gershom Scholem), Anrija Korbena (Henry Corbin), D. T. Suzukija (Daisetsu Teitaro Suzuki), Rafealea Petaconija (Raffaele Pettazzoni), Đuzepea Tučija (Giuseppe Tucci), Joana Kulijanua (Ioan Culianu). Većina ovih autora bila je bar donekle pod uticajem fenomenologije Edmunda Huserla ili njegovih filozofskih sledbenika. Tako je i kod samog Elijadea vidljiv pokušaj da se razume *intencija* u pozadini nekog religijskog fenomena, odnosno njegova tajna, misterija. Sveto, jedan od centralnih pojmova Elijadeove religiologije, jeste univerzalija ljudskog poimanja stvarnosti, koja se povremeno pojavljuje, ispoljava, ali i oprezno skriva. Reč je tu, zapravo, o svojevrsnom samootkrivanju svetog. Otuda Mariana Dan ističe: „Taj postupak, okretanja od objekta vere, prema samom *iskustvu* vernika, započeo je Rudolf Oto“.

Elijade, poput svojih savremenika, fenomenologa religije, razotkriva i tumači dijalektiku svetog, numinoznog, pojam koji se u njegovim brojnim delima razmatra kao osnovni činilac religijskog života. Ovakav hermeneutički pristup, karakterističan za sredinu XX veka, predstavljao je jasnu reakciju na naučni pozitivizam i empirizam ranijih razdoblja, ali i vidljiv pomak od sociologije religije Dirkema i Vebera. Religijsko iskustvo koje Elijade evocira pod 'imperativom sinteze', jeste u najvećoj meri otkrivenje tajne, poput one prisutne u monoteističkim religijama, ne slučajno nazvanim baš religijama otkrivenja. Osnovna konstitutivna jedinica za proučavanje religije jeste simbol, kao što je to, recimo, jezički znak u lingvistici. Svojim arhetipalnim pristupom, Elijade nastoji da razume ono što je unutrašnje religijsko u ispitivanom mitu i drugim fenomenima, a ne ono „spoljašnje“, sociološko, istorijsko. U tom pogledu se njegova istorija religija jasno razlikuje od ostalih religioških disciplina. Koje je, na primer, *religijsko* značenje Isusovog vaskrsenja, tog događaja na krstu (a ne samo teološki smisao, ili integrativni, društveni značaj za prve hrišćanske zajednice)? I onda se tu, naravno, ispituju značenja nekih fundamentalnih simbola, kao što je, na primer, *axis mundi*, kosmička osa, ili pak značenje arhetipskog drveta u drugim religijskim tradicijama. Tu se onda sam Elijade više bavi poređenjima, komparativnim uvidima u opštiji značaj određenog simbola ili događaja u svetskim religijama. To je, zapravo, pokušaj da se dođe do osnovne jedinice, nekakvog mističkog jezgra koje je zajedničko svim religijama, bez obzira na njihove spoljašnje, manifestne razlike. Elijadeovo ishodište su konkretne, i danas žive, religije sveta, a cilj ispitivanje značenja pojedinih religijskih pojava, simbola, mitema, događaja. Me-

toda izlaganja istorije religija je stoga hermeneutička, interpretativna, i tu ona ima najviše sličnosti s filozofijom i teologijom. S druge strane, Elijade koristi termin *kreativna hermeneutika* kako bi objasnio osobenost svog naučnog pristupa. Za njege, naime, hermeneutika nije samo metoda tumačenja, nego i umešnost duha da u procesu razumevanja modifikuje, pa i transformiše kvalitet same egzistencije. Time što otkriva vrednosti nedostupne u običnom iskustvu, ova metoda ima i integrativni potencijal za samog tumača, pa je ona stoga i 'totalna hermeneutika'. Najzad, proučavanje religijskih arhetipova ima puno sličnosti sa psihologijom religije, a naročito jungovskom orijentacijom u toj nauci. Potrebni su tu, dakle, u proučavanjima mita, religijskih pojava i njihovih arhetipova i mistički uvidi, dubinska „sozercavanja“ posmatranog fenomena (*gnosis, jñana*).

Rumunskom misliocu je tu, svakako, od pomoći bila, njemu savremena, filozofija egzistencije – na primer, misao Karla Jaspersa o „graničnim situacijama“, koje su sastavni deo religijskog života i iskustva, ali i jednog Kjerkegora, Hajdegera i drugih predstavnika *Lebensphilosophie*. U tom kontekstu je posebno zanimljiv odeljak knjige posvećen izvornom rumunskom metafizičkom egzistencijalizmu (*trăirism*). *Trăire* je filozofski termin nasleđen od Elijadeovog mentora, profesora Nae Joneskua (Nae Ionescu), koji se odnosi na proživljeno iskustvo, neposrednost i spontanost individualne egzistencije, njegovu 'životnost'. Autorka otuda s razlogom primećuje kako Elijade ne zasniva svoja proučavanja samo na religijskom iskustvu, već i na „omiljenoj tezi o *autentičnom iskustvu* (prisutnoj i u egzistencijalizmu)“. I dalje: „U celokupnom Elijadeovom opusu nailazimo na ideju čoveka koji u prvom redu postoji, a nje-

govo postojanje predstavlja deo sveopšteg postojanja“. Čovekov ontološki položaj u svetu, prema Mariani Dan, iziskuje pristup u kojem bi egzaktne i humanističke nauke trebalo da saraduju, s ciljem razumevanja ljudske stvarnosti na najopštijem planu. U tome ona vidi i smisao Elijadeovog 'novog humanizma' i koncepcije o 'novoj stvarnosti'. A za sve to je teško naći boljeg putokaza od povesti svetskih religija koje, prema Elijadeovom shvatanju, verovatno najbolje upućuju na fundamentalno jedinstvo ljudske vrste. Termin *homo religiosus* se, prema tome, ne odnosi ni na kakvu individualnu ili kolektivnu religioznost koju, na odviše pozitivistički način, ispituju sociologija i druge društvene nauke, nego, pre svega, na čovekovo egzistencijalno iskustvo 'bivanja', što donekle podseća i na Hajdegerovu misao, njegovu osobenu filozofiju egzistencije.

Egzistencijalizmu je blizak i projekat demitologizacije hrišćanske Biblije marburškog teologa Rudolfa Bultmana (Bultmann), još jednog Elijadeovog savremenika. Dan opravdano primećuje kako su već stari Grci demitizovali svoje svete priče, pa su otuda mitovi u njihovoj duhovnoj baštini opstali kao vrhunska umetnička dela, ali ne i kao predmet verovanja, odnosno autentična slika stvarnosti. A upravo ta transformacija mita, koja je u Grčkoj bila podstaknuta oštrom kritikom homerske i hesiodske teologije, dovela je do rađanja filozofije i teorijskog, naučnog pogleda na svet. Prema definiciji nemačkog teoretičara Andrea Jolesa (Jolles), mit, pre svega, daje odgovor na pitanje koje nemamo. Još početkom VI veka pre n.e. homerska i hesiodska teologija nije mogla da pruži zadovoljavajuće odgovore onim Grcima koji su se, poput Talesa, Heraklita ili Ksenofana, čudili i postavljali pitanja o prirodi, kosmosu i biću. Presokratska filozofija je stoga predstavljala izraz svojevr-

sne „bolesti“ helenskog mita. Taj izazov se javlja upravo u doba kada tradicionalni mit zapada u krizu, koja dalje vodi njegovom potpunom preobražaju. A nije samo filozofija proizišla iz tog nedostatka, iz te samoobmane olimpske religioznosti. Na ruševinama Homerovog i Hesiodovog kosmosa gotovo podjednako uspešno niču historiografija i astronomija, lirsko pesništvo i tragedija, matematika, muzika i medicina. Oslobođiti se mita u tom kontekstu znači razumeti egzistencijalno stanje starih Grka ili, pak, ranih hrišćana (u Bultmanovoj interpretaciji), tako da se ovo iskustvo može primeniti i na našu vlastitu situaciju, ovde i sada. Sam Elijade jednostavno određuje mit kao „svetu pripovest“, koja se odnosi na događaj što se zbilo u primordijalnom vremenu. Kao sveta priča, mit predstavlja i ispoljavanje, manifestovanje svetog, hijerofaniju. To manifestovanje, opet, jeste samo po sebi stvaralačko i egzemplarno, „jer ono zasniva kako neku strukturu stvarnog, tako i neko čovekovo ponašanje“. Rumunski religiozolog je smatrao da su svi mitovi, na izvestan način, verzije mita o postanku, poreklu, jer stvaranje sveta je paradigma za sve druge vidove nastajanja. Kosmogonijski mit zapravo govori o tome „u kom smislu Svet *jeste*“, što ga čini autentičnim, odnosno „istinitim“. Zbog toga je i sam Elijade pretežno bio zaokupljen kosmogonijskim mitovima u različitim tradicijama. Rodno mesto mitova i arhetipova su dubinski slojevi u strukturi svesti, pa oni za Elijade imaju ne samo kognitivni, već i ontološki značaj. Tokom ljudske istorije, simboli i mitovi javljaju se na različitim jezicima ili u drukčijim prevodima, a čikaški profesor je verovao da su istoričari religije dužni da im povrate značenja koja su oni imali tokom istorije.

Razumevanje religijske stvarnosti može, najzad, otvoriti put i ka jednom

'novom humanizmu', jer je sama simbolička egzistencija transistorijska. Reč je tu o elijadeovskom humanizmu u kojem bi sve nauke davale „svoj ravnopravni doprinos poimanju čovekove 'stvarnosti'“. Taj novi humanizam usmeren je i protiv onoga što slavni religiolog imenuje kao 'teror istorije', što podrazumeva tragična i bolna iskustva Prvog i Drugog svetskog rata, raznovrsnih istorijskih zabluda i totalitarnih ideologija. Istorija sprovodi svoj teror, prema Elijadeu, naročito nad onim narodima koji nisu bili u mogućnosti da sami stvaraju svoju povest, pa su bili u podređenom položaju u odnosu na „šaku vladara i terorista“. S druge strane, prednost mita je u tome što poseduje metahistorijski smisao, pa otuda nije ni podložan istorijskoj relativizaciji.

Doprinos Mirče Elijadea humanističkim naukama prošlog stoleća je, prema Mariani Dan, neosporan: „On kao da ide protiv svih stremljenja humanističkih nauka tog vremenskog perioda. S jedne strane, za razliku od njih, Elijade ne potvrđuje svoj 'doprinos' dekonstrukcijom i fragmentarnošću uvida, već, naprotiv, on stvara ogromnu sintezu kulture, zasnovanu ne na istoriji... već na uvidu o metaistorijskom poimanju stvarnosti, to jest čovekovih ideja i verovanja, što čini sam uvid, a i jednu od definicija kulture, koja čoveka shvata kao kreativno biće“. U intertekstualnom opsegu ove studije čitaoci će naići i na puno zanimljivih pasaja iz Elijadeove biografije, uključujući i deo o njegovom ranom boravku u Indiji, kao i osvrte na njegovu beletristiku. Štaviše, u knjizi gotovo da nema teme iz Elijadeovog magnum opusa koja nije bar delimično dotaknuta: od mitsko-religijskih arhetipova, preko dijalektike svetog i profanog, hijerofanije, tumačenja arhetipskih slika i simbola, njegove samosvojne hermeneutike i majeutike, koncepcije 'onog

sveta' (*illud tempus*), *homo religiosus*-a i brojnih drugih tema bliskih nama religiozima i antropolozima koji smo, još kao studenti, svoje prve imaginarne korake u onostrano neretko činili uz podsticaj Elijadeovih studija o šamanizmu, jogi, kovačima i alhemičarima, kosmosu i istoriji, centru sveta, misterijama inicijacije, Zalmoksisu, Mefistofelu i androginu. Kao što i dolikuje ovako koncipiranoj sintetičkoj studiji, autorka konsultuje ne samo Elijadeova izvorna dela i spise njegovih najznačajnijih tumača, nego i piščeve dnevnik, autobiografiju i druge zabeleške iz njegove rukopisne zaostavštine, uključujući i manje poznate tekstove na rumunskom jeziku. Posebnu dragocenost tu, svakako, predstavljaju oni delovi monografije u kojima se Elijade posmatra u kontekstu svojih velikih rumunskih savremenika i sledbenika (Čoran, Jonesku, Brankuši, Kulijanu), te drugih svetskih religiologa, filozofa, pisaca i umetnika koji su, kao i on sam, doživeli međunarodno priznanje i slavu.

Mariana Dan je – u svojim slojevitim intertekstualnim razmatranjima Elijadeove vlastite mitologije, njegove kreativne hermeneutike, pa i šire zamišljenog projekta zasnivanja humanističkih nauka na opštijim, ontološkim osnovama – pouzdana, odgovorna, odmerena i suptilna autorka, istraživačica. Za tako nešto su, pak, potrebni velika erudicija, znanje i iskustvo naučnice koja je nebrojeno puta preispitala oblast kojom se bavi i sagledavala iste probleme i teme iz različitih uglova, u raznim fazama svoje naučne karijere. Ovo je stoga knjiga namenjena naučnicima, stručnjacima, piscima, probranoj publici, ali i običnim sanjarima koji povremeno i sami podnose elijadeovski izveštaj o drugim, imaginarnim svetovima što s vremenom na vreme vaskrsavaju među nama.

Prof. dr Milan Vukomanović